

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA O'QUVCHILARNING SHAXSLARARO MUNOSABATLARINI INTEGRAL DIAGNOSTIKA QILISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Azimova Ziyoda Ergashevna

Andijon davlat pedagogika instituti, professor (DSc).

e-mail: azimovaziyoda@mail.ru **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-0912-7270>

Annotatsiya.

Maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning shaxslararo munosabatlarini pedagogik diagnostika qilish muammosi integral yondashuv nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Sinf jamoasida har bir o'quvchining, jumladan, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning ijtimoiy-kommunikativ ishtiroki, tengdoshlari tomonidan qabul qilinishi, emotsional yaqinligi va shaxslararo munosabatlar tizimidagi o'rnini aniqlashning pedagogik ahamiyati ochib berilgan. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan shaxslararo munosabatlarni integral diagnostika qilish metodikasini inklyuziv ta'lim muhitiga adaptatsiya qilish imkoniyatlari asoslangan. «Muloqot masofasining integral koeffitsiyenti», «maqom–proyektsiya», «juft munosabatlar simmetriyasi», «do'stona aloqalar indeksi» va «sinfning kommunikativ maydoni» diagnostik ko'rsatkichlarining inklyuziv sinfdagi ijtimoiy-psixologik muhitni monitoring qilishdagi imkoniyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, integral diagnostika, shaxslararo munosabatlar, alohida ta'lim ehtiyojlari, kommunikativ maydon, ijtimoiy ishtirok, ijtimoiy qabul, emotsional masofa, pedagogik monitoring.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРАЛЬНОЙ ДИАГНОСТИКИ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ УЧАЩИХСЯ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Азимова Зиёда Эргашевна

Андижанский государственный педагогический институт, профессор (DSc).

Аннотация.

В статье проблема педагогической диагностики межличностных отношений учащихся в условиях инклюзивного образования анализируется с позиций интегрального подхода. Раскрывается педагогическое значение определения социально-коммуникативного участия каждого учащегося в классном коллективе, в том числе детей с особыми образовательными потребностями, степени их принятия сверстниками, эмоциональной близости и положения в системе межличностных отношений. Обоснованы возможности адаптации разработанной автором методики интегральной диагностики межличностных отношений к условиям инклюзивной образовательной среды. Показаны возможности таких диагностических показателей, как «интегральный коэффициент дистанции общения», «статус–проекция», «симметрия парных отношений», «индекс дружеских связей» и «коммуникативное поле класса», для мониторинга социально-психологической среды в инклюзивном классе.

Ключевые слова: инклюзивное образование, интегральная диагностика, межличностные отношения, особые образовательные потребности, коммуникативное поле, социальное участие, социальное принятие, эмоциональная дистанция, педагогический мониторинг.

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR INTEGRAL DIAGNOSIS OF STUDENTS' INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN INCLUSIVE EDUCATION

Azimova Ziyoda Ergashevna

Andijan State Pedagogical Institute, Professor (DSc).

Abstract.

The article analyzes the problem of pedagogical diagnosis of students' interpersonal relationships in inclusive education from the perspective of an integral approach. It highlights the pedagogical significance of identifying each student's social and communicative participation within the classroom community, including children with special educational needs, their acceptance by peers, emotional closeness, and position within the system of interpersonal relationships. The possibilities of adapting the author-developed methodology for the integral diagnosis of interpersonal relationships to an inclusive educational environment are substantiated. The potential of such diagnostic

indicators as the “integral coefficient of communication distance,” “status–projection,” “symmetry of dyadic relationships,” “index of friendly ties,” and “classroom communicative field” for monitoring the socio-psychological environment of an inclusive classroom is demonstrated.

Keywords: inclusive education, integral diagnostics, interpersonal relationships, special educational needs, communicative field, social participation, social acceptance, emotional distance, pedagogical monitoring.

Kirish. Zamonaviy pedagogikada inklyuziv ta’lim har bir o’quvchining individual xususiyatlari, imkoniyatlari va ta’lim ehtiyojlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olishi hamda ta’lim hamjamiyatida to’laonli ishtirok etishini ta’minlashga qaratilgan tizimli yondashuv sifatida qaralmoqda. BMTning Nogironlar huquqlari to’g’risidagi konvensiyasining 24-moddasi inklyuziv ta’lim tizimini teng imkoniyatlar asosida ta’minlashni nazarda tutadi [1]. UNESCO inklyuziyani ta’lim oluvchilar xilma-xilligini hisobga olgan holda ta’lim tizimi va muhitini moslashtirish bilan bog’laydi [2].

O’zbekistonda alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim berishni takomillashtirish va umumiy o’rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etishning huquqiy asoslari PQ–4860-son qaror va Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori bilan mustahkamlangan [3; 4]. Bu hujjatlar inklyuziv ta’limni tashkiliy jihatdan kengaytirish bilan birga, uning pedagogik mazmunini takomillashtirish zaruratini ham kuchaytiradi.

Inklyuziv ta’lim samaradorligini faqat bolaning umumta’lim sinfida o’qishi yoki akademik natijalari bilan baholash yetarli emas. Ijtimoiy ishtirok — tengdoshlar bilan o’zaro ta’sir, qabul qilinishi, do’stlik aloqalari va jamoaga mansublik hissi — inklyuziyaning muhim natijalaridan biri hisoblanadi. Rademaker va hammualliflar ijtimoiy ishtirok masalasida tengdoshlar munosabati va bevosita kontaktning ahamiyatini ko’rsatganlar [5].

Bizning “O’quvchilarning shaxslararo munosabatlari integral diagnostikasi” mavzusidagi dissertatsion tadqiqotimizda o’quvchining tengdoshlari va pedagoglar bilan doimiy o’zaro ta’siri, muloqotning shaxs rivojlanishidagi o’rni hamda shaxslararo munosabatlarni obyektiv integral ko’rsatkichlar orqali baholash zarurati asoslangan [6]. Mazkur ilmiy g’oyalar inklyuziv sinfda har bir bolaning jamoadagi ijtimoiy-kommunikativ holatini yaxlit o’rganish uchun metodik asos bo’la oladi.

Tadqiqotimizning maqsadi — o’quvchilar shaxslararo munosabatlarining integral diagnostikasiga asoslangan mualliflik metodikasini inklyuziv ta’lim muhitiga adaptatsiya qilishning pedagogik imkoniyatlarini asoslash.

TADQIQOT USULLARI

Tadqiqot integral, tizimli, shaxsga yo’naltirilgan va ijtimoiy-kommunikativ yondashuvlarga tayanadi. Dastlabki dissertatsion tadqiqotda tahlil, sintez, qiyoslash, umumlashtirish, interpretatsiya, mavhumlashtirish va konkretlashtirish, kuzatish, suhbat, integral diagnostika hamda pedagogik eksperiment metodlaridan foydalanilgan [6].

Integral diagnostika metodikasida modifikatsiyalashgan sotsiometrik anketa, pedagogik kuzatuv, butun sinf va alohida o’quvchining shaxslararo munosabatlarini miqdoriy ko’rsatkichlarda qayd etish, umumguruh va individual natijalarni tahlil qilish ko’zda tutilgan. Asosiy ko’rsatkichlar: muloqot masofasining integral koeffitsiyenti (IK), maqom va proyeksiya o’rtasidagi korrelyatsiya, juft munosabatlar simmetriyasi, do’stona aloqalar indeksi hamda sinfning kommunikativ maydoni [6].

INTEGRAL DIAGNOSTIKANING INKLYUZIV TA’LIMDAGI PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Inklyuziv ta’limda diagnostikaning vazifasi alohida ta’lim ehtiyojlariga ega o’quvchini boshqa bolalardan ajratib baholash emas, balki uning sinf jamoasi va ta’lim muhiti bilan o’zaro munosabatlarini kompleks o’rganishdan iborat. Shu nuqtayi nazardan diagnostikaning obyekti “alohida bola”dan “bola – tengdoshlar – sinf jamoasi – pedagogik muhit” munosabatlari tizimiga kengayadi.

Mualliflik metodikamizda muloqot masofasining integral koeffitsiyenti shaxslararo muloqot sifati, psixologik mikromuhit, guruhdagi yaqinlik va ahillik darajasini son jihatdan ifodalovchi ko’rsatkich sifatida kiritilgan [6]. Inklyuziv sinfda bu ko’rsatkich butun jamoaning ijtimoiy-kommunikativ muhitini monitoring qilishga xizmat qilishi mumkin.

Proyeksiya o’quvchining boshqalar bilan yaqin muloqot qilishga ichki intilishini, maqom esa uning tengdoshlari tomonidan real qabul qilinishi va munosabatlar tizimidagi o’rnini ifodalaydi. Agar o’quvchining muloqotga ehtiyoji yuqori, ammo maqomi past bo’lsa, bu pedagog uchun ijtimoiy-kommunikativ qo’llab-quvvatlash zarurligini ko’rsatuvchi diagnostik signal bo’lishi mumkin.

Xorijiy tadqiqotlarda ham maxsus ta’lim ehtiyojlari va nogironligi bo’lgan o’quvchilar ijtimoiy chetlanish hamda salbiy tengdoshlik tajribalariga nisbatan ko’proq zaif bo’lishi mumkinligi, tengdoshlar ko’magi esa ijtimoiy o’zaro ta’sir va qabul qilinishni yaxshilash imkoniyatiga ega ekani ko’rsatilgan [7].

“SINFNING KOMMUNIKATIV MAYDONI” INKLYUZIV MONITORING VOSITASI SIFATIDA

Mualliflik metodikamizning o’ziga xos komponenti — “sinfning kommunikativ maydoni”dir. U maqom–proyeksiya koordinatalari asosida umumguruh shaxslararo munosabatlar tizimi va har bir o’quvchining ushbu tizimdagi holatini grafik shaklda aks ettiradi [6]. Individual kommunikativ maydonlar psixologik-pedagogik qo’llab-quvvatlashga ehtiyoj mavjud holatlarni aniqlash va keyingi nazoratlarda o’zgarish dinamikasini kuzatish imkonini beradi.

Inklyuziv ta’limga adaptatsiya qilinganda mazkur vosita bolani “ajratib ko’rsatish” uchun emas, balki sinfdagi munosabatlar tizimida ishtirok, qabul qilinishi va kommunikativ to’siqlarni ko’rish uchun xizmat qilishi lozim. Diagnostik natija pedagogik choralarni belgilash va keyingi qayta diagnostikada ularning samaradorligini baholash bilan bog’lanadi.

INKLYUZIV SINFDAGI INTEGRAL DIAGNOSTIKA MODEL

1-rasm. Inklyuziv sinfda o'quvchilarning shaxslararo munosabatlarini integral diagnostika qilish modeli

1	Maqsad va vazifalar	Har bir o'quvchining ijtimoiy ishtiroki, qabul qilinishi va sinfdagi shaxslararo munosabatlarini kompleks baholash.
2	Diagnostik blok	Modifikatsiyalashgan sotsiometrik anketa; pedagogik kuzatuv; suhbat; o'zaro tanlov va aloqalarni qayd etish.
3	Integral ko'rsatkichlar	Muloqot masofasining integral koeffitsiyenti; maqom–proyeksiya munosabati; juft munosabatlar simmetriyasi; do'stona aloqalar indeksi.
4	Sinfning kommunikativ maydoni	Shaxslararo munosabatlarni vizual xaritalash va har bir o'quvchining jamoadagi kommunikativ holatini aniqlash.
5	Pedagogik qo'llab-quvvatlash	Hamkorlikdagi topshiriqlar; kichik guruhlarda ishlash; tengdoshlar ko'magi; kommunikativ mashqlar; ijtimoiy loyihalar.
6	Qayta diagnostika va monitoring	Integral ko'rsatkichlardagi o'zgarish dinamikasini baholash va pedagogik ta'sir samaradorligini aniqlash.
7	Natija	Ijtimoiy ishtirokning ortishi, qabul qilinishi, ijobiy shaxslararo munosabatlar va inklyuziv sinf muhitining rivojlanishi.

Manba: mualliflik integral diagnostika metodikamiz asosida inklyuziv ta'lim konteksti uchun ishlab chiqilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Dissertatsion tadqiqotda ishlab chiqilgan integral ko'rsatkichlar — muloqot masofasining integral koeffitsiyenti, respondentlar proyeksiyasi va maqomi o'rtasidagi korrelyatsiya koeffitsiyenti, juft munosabatlar simmetriyasi hamda do'stona aloqalar indeksi umumta'lim maktablari amaliyotida sinovdan o'tkazilgan [6]. Tadqiqotda do'stona aloqalar indeksi sinflar bo'yicha 1 dan 4 gacha oraliqda bo'lgan; bu farqlar shaxslararo munosabatlarni yaxshilash uchun pedagogik zaxira mavjudligini ko'rsatgan.

Biroq mazkur empirik natijalar umumta'lim sinflarida olingan. Shu sababli ularni inklyuziv sinflarda eksperimental tasdiqlangan natija sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan to'g'ri bo'lmaydi. Ushbu maqolada taklif etilayotgan jihat — dissertatsiyada asoslangan diagnostik vositalarning inklyuziv ta'lim sharoitida qo'llanish imkoniyatlarini nazariy-metodik jihatdan adaptatsiya qilishdir.

Rademaker va hammualliflar inklyuziv ta'limda ijtimoiy ishtirokni yaxshilashda kontakt va axborotga asoslangan intervensiyalar tengdoshlar munosabati va o'zaro ta'sir bilan bog'liq ijobiy natijalar berishi mumkinligini ko'rsatgan [5]. Van der Meulen, Granizo va del Barrio 23 tadqiqotni qamrab olgan sistematik sharhda circle of friends, peer buddying, peer networks va social lunch clubs kabi tengdoshlar ko'magi shakllarini tahlil qilib, asosan ijtimoiy o'zaro ta'sir va ijtimoiy qabulda ijobiy natijalar qayd etilganini ko'rsatganlar [7].

Paul va hammualliflarning inklyuziv ta'limdagi bolalar va yoshlarning shaxsiy tajribalarini umumlashtirgan meta-agregativ sharhida ham do'stlik va tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar inklyuziv ta'lim tajribasining asosiy sohalaridan biri sifatida ajratilgan [8]. Bu holat shaxslararo munosabatlarni pedagogik monitoring obyekti sifatida o'rganish zaruratini kuchaytiradi.

Shu asosda integral diagnostika uch darajada axborot beradi: individual darajada — o'quvchining kommunikativ ehtiyoji, maqomi va qabul qilinishi; mikrogruh darajasida — juft va do'stona aloqalar xususiyati; sinf darajasida — psixologik mikromuhit, ahillik va umumiy kommunikativ masofa. Bu ko'p darajali yondashuv inklyuziv pedagogikadagi tizimli monitoring talablariga mos keladi.

XULOSA

Inklyuziv ta'limning pedagogik mohiyati bolaning umumta'lim sinfida jismonan mavjudligi bilangina emas, balki uning jamoada qabul qilinishi, tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarda ishtirok etishi va mansublik hissining shakllanishi bilan belgilanadi. Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan integral diagnostika metodikasi sinf jamoasining umumiy psixologik-kommunikativ holati bilan birga har bir o'quvchining munosabatlar tizimidagi o'rnini aniqlash imkonini beradi. Muloqot masofasining integral koeffitsiyenti, maqom–proyeksiya munosabati, juft munosabatlar simmetriyasi, do'stona aloqalar indeksi va “sinfning kommunikativ maydoni” inklyuziv sinfda ijtimoiy-kommunikativ jarayonlarni monitoring qilish uchun adaptatsiya qilinishi mumkin. Taklif etilgan model diagnostikani “bolani baholash”dan “bola – tengdoshlar – sinf jamoasi – pedagogik muhit” yaxlit tizimini tahlil qilishga yo'naltiradi. Diagnostika natijalarini pedagogik qo'llab-quvvatlash va qayta monitoring bilan bog'lash inklyuziv ta'limda dalillarga asoslangan pedagogik qarorlar qabul qilish imkoniyatini kengaytiradi. Keyingi tadqiqotlarda ushbu adaptatsiya qilingan modelni bevosita inklyuziv sinflarda sinovdan o'tkazish, diagnostik ko'rsatkichlarning validligi va ishonchiligidini qayta baholash hamda turli alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar uchun qo'llash chegaralarini aniqlash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. United Nations. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Article 24: Education*. – New York: United Nations, 2006. [OOH URL: United Nations — Article 24: Education](#)
2. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education: All Means All*. – Paris: UNESCO, 2020. – ISBN 978-92-3-100388-2. [IOHECKO URL: UNESCO — Global Education Monitoring Report 2020](#)
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*. – 2020. [LEX.UZ URL: Lex.uz — PQ-4860-son qaror](#)

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son *"Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"*gi qarori // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*. – 2021. LEX.UZ URL: Lex.uz — 638-son qaror
5. Rademaker F., de Boer A., Kupers E., Minnaert A. Applying the Contact Theory in Inclusive Education: A Systematic Review on the Impact of Contact and Information on the Social Participation of Students With Disabilities // *Frontiers in Education*. – 2020. – Vol. 5. – Article 602414. – DOI: 10.3389/feduc.2020.602414. [Frontiers](https://www.frontiersin.org) URL: [Frontiers](https://www.frontiersin.org) — [Applying the Contact Theory in Inclusive Education](https://www.frontiersin.org)
6. Azimova Z. E. O'quvchilarning shaxslararo munosabatlari integral diagnostikasi: monografiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011. – 94 b. [inLibrary](http://inlibrary.uz) URL: [InLibrary](http://inlibrary.uz) — [Azimova Z. E. bibliografik manbasi](http://inlibrary.uz)
7. van der Meulen K., Granizo L., del Barrio C. Emotional Peer Support Interventions for Students With SEND: A Systematic Review // *Frontiers in Psychology*. – 2021. – Vol. 12. – Article 797913. – DOI: 10.3389/fpsyg.2021.797913. [PubMed](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/) URL: [Frontiers](https://www.frontiersin.org) — [Emotional Peer Support Interventions for Students With SEND](https://www.frontiersin.org)
8. Paul T., Di Rezze B., Rosenbaum P., Cahill P., Jiang A., Kim E., Campbell W. Perspectives of Children and Youth With Disabilities and Special Needs Regarding Their Experiences in Inclusive Education: A Meta-Aggregative Review // *Frontiers in Education*. – 2022. – Vol. 7. – Article 864752. – DOI: 10.3389/feduc.2022.864752. [Frontiers](https://www.frontiersin.org) URL: [Frontiers](https://www.frontiersin.org) — [Perspectives of Children and Youth With Disabilities](https://www.frontiersin.org)
9. UNESCO. *Inclusion and Education: All Means All. Central and Eastern Europe, Caucasus and Central Asia*. – Paris: UNESCO, 2021. – Global Education Monitoring Report regional report. [IOHECKO](https://www.iohecko.org/) URL: [UNESCO](https://www.unesco.org/en/publications) — [2021 Central and Eastern Europe, Caucasus and Central Asia Report](https://www.unesco.org/en/publications)